

Snežana Aleksić*

336.74(497.113)17/1918”
336.748(436-89)17/1918”
DOI: 10.5937/MegRev2203215A
Primljen 29.12.2021.
Odobren 04.02.2022.
Pregledni naučni rad

NOVAC U OPTICAJU, MONETARNA POLITIKA I DRŽAVNI DUGOVI U SREMU OD SREDINE XVIII VEKA DO PRISAJEDINJENJA KRALJEVINI SHS

– *prilog ekonomskoj istoriji Srema* –

Sažetak: *O materijalnom stanju Srba u Sremu u periodu od XVIII veka do prisajedinjenja Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca u nas nije puno istraživano i raspravljano. U vremenskom obuhvatu ovog rada Srem je bio sastavni deo prvo Habzburške, potom Austrougarske monarhije. Kako su ekonomske prilike u uskoj vezi sa ekonomskom politikom države, ovim radom nastoje se pomoću hronološke restrospektive identifikovati i objasniti ključni događaji koji su uticali na monetarnu politiku, novac u opticaju, kao i na državne dugove koji su opterećivali svakog stanovnika Monarhije. Stoga je cilj ovog rada da produbi znanja o ekonomskim prilikama koje su od sredine XVIII veka do prisajedinjenja Kraljevini SHS bili svakodnevnica Srpske dijasporu u Sremu, a kako bi se posmatrano iz ekonomske perspektive razumeli poznati istorijski događaji.*

Ključne reči: *Srem, novac u opticaju, državni dugovi, forinta, srebro, zlato*

* dr, asistent, Univerzitet MB Beograd, Teodora Drajzera 27, 11000 Beograd, e-mail: snezanaaleksic3@gmail.com

1. UVOD

Prostor Srema u periodu od sredine XVIII veka do prisajedinjenja Kraljevini SHS, kompaktno je naseljen Srbima, koji kao državljani prvo Habzburške a potom Austrougarske monarhije na ovom prostoru žive i rade. Istorijska nauka tvrdi da su Srbi prečani, u ovom slučaju Sremci, materijalno pomagali finansirali Srpske ustanke tokom poznatih događaja i buna u vezi oslobođenja od Turske okupacije. Poznato je i to da je po oslobođenju Srbije, veliki broj Srba prečana učestvovao u izgradnji i pokretanju privrednog života Kneževine Srbije, dok je ostalo manje poznato ili čak i nepoznato kakve su ekonomske prilike bile u preko -prečanskim krajevima pod krunom Habzburga. O materijalnom stanju Srba u Sremu u nas nije puno istraživano i raspravljano.

2. NOVAC U OPTICAJU, MONETARNA POLITIKA I DRŽAVNI DUGOVI U DRUGOJ POLOVINI XVIII V.

Glavni novacu Sremu u vreme Marije Terezije bili su talirikonvencijska marka. Kasnije, prema istorijskoj belešci iz 1777, "u opticaju je jedino austrijski novac, izuzevši holandske dukate I nemački konvencijski novac. Zlatni I srebrni novac bili su potpuno jednaki, 1000 forinti u srebru nisu ni bolji ni gori od 1000 forinti u zlatu."¹ Prema istom izvoru, vrste I vrednosti novca u opticaju 1777. godine bile su:

- Carski ili austrijski gulden (tj. forinta) vredi isto koliko I rajanski gulden (forinta) ili komad od dve trećine. On se sastoji od 20 carskih groša, ili od 60 krajcara.

- Krajcare – najviše su prisutne kovanice po 20 krajcara, koje je dupo 3 u jednu forintu, I komadi od 17 krajcara.

- Talir - iako je prema zvaničnoj monetarnoj politici u opticaju bio i Austrijsk italir koji je vredeo 2 forinte, isto koliko i saksonski i bavorski, ovaj novacse, kao i gulden (forinta) nije mogao videti u Granici.

- Dukati – Zlatni novac, postojale su tri vrste:

- kremnički od 4 forinte 18 krajcara,

- carski od 4 forinte 16 krajcara,

- holandski od 4 forinte 14 krajcara.

Kod prva dva (kremnički i carski) postoje dvostruki (dupla težina – dupla vrednost), ali i šestostruki dukat koji vredi šest puta više od običnog (jednostrukog).

Državno mintervencijom, Ediktom od 1. maja 1771. godine povećana je vrednost zlatnog novca, tako da su sa ovom merom 32.000 dukata vredele 33.000 dukata. Patentom od 18. aprila 1777. godine dozvoljen je izvoz svih vrsta zlatnog novca, ali je za porobljenu Srbiju, tada Tursku, ostao zabranjen. Odliv novca u Tursku bio je jedan od problema sa kojim se Monarhija uvođenju monetarne politike susretala. Naročiti problem predstavljalo je krijumčarenje novca. "Od 1741. do 1773. godine, dakle za 32 godine, iskovano je u austrijskim kovnicama celihipo ½ talira ili forinti, najviše za 107.000.000 forinti, ali, svisu oni delimično i tajno preneseni u Tursku gde su bili u opticaju. Krajcara u apoenu od 17 (sedamnaestak) u Sremu držana je za najbolji novac, no, i ove kovanice su tajno prenošene u Tursku, gde su pretapane,

¹ Taube F.V. (1998.): *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srema*, Novi Sad, 97

tj. korišćene kao sirovina od koje su kovani turski pijasteri (tj. groši), koji su imalivrednost od 1 forinte i 7 ½ krajcara.”² Iako je izvoz svog austrijskog novca bio zabranjen pod pretnjom konfiskacije, istorijski izvori upućuju da je novac uporno krijumčaren preko reke Save, o čemu ufondou “Zemunski magistrat” između ostalih svedoči i jedna krivična istraga koja je pokrenuta 1784. godine protiv graničara Veliže Aćimovića iz Progara i zemunca Pavla Maksimovića zbog krijumčarenja novca.³ Austrija je patentom od 18. aprila 1777.godine dozvolila izvoz svih vrsta zlatnog novca, osim za Tursku, gde je iznošenje austrijskog novca najstrože zabranjeno. Za plaćanje trgovačkog bilansa sa Turskom služio je isključivo austrijski talir, koji je kovanu Beču. No, bez obzira na sve mere koje su preduzimane, “austrijske zemlje su trpele gubitak od 2.000.000 forinti u trgovini s Turskom, u kojoj je monetarna politika poverena Jevrejima. Turski novac je bez izuzetka u svim zemljama austrijskog doma potpuno zabranjen pod pretnjom konfiskacije. Ruske rublje su u austrijskim zemljama od 1770. godine bile na zluglasu, zato što im je od 1758.godine smanjena unutrašnja sadržina”⁴; odnosno, realna vrednost. Uperiodu 1790-1792. tokom kratkotrajne vladavine cara Lepolda II, državnidug Habzburške monarhije iznosio je 390.130.000 forinti. Vrednost papirnog novca u opticaju (banko-cedulje) koje je izdavala Bečka banka (osnovana 1762.) iznosile su 26.700.000 forinti. Leopoldov naslednik, Franja II izdao je naređenje Bečkoj banci da nastavi štampu papirnog novca, koji je Monarhiji bio potrebanza finansiranje ratova. Ukupni troškovi Monarhije za vreme prvog koalicijskog rata (1792-1797.) iznosili su 679.018 forinti. Novcem je finansirana vojska, dakle, i naši Sremci-graničari. U tim ratnim vremenima konverzija u metalni novac, odnosno, otkupljivanje banknota i njihova zamena metalnim novcem gotovo je potpuno zaustavljena. ⁵Država jeBečkoj banci 1797. godine dala pravo restrikcije, što je značilo da ne mora donosiocu njenih banknota isplatiti u metalnom novcu njihovu nominalnu vrednost, i ona je izdala toliko banknota da im je vrednost početkom XIX veka jako pala. Uperiodu 1793-1798. količina papirnog novca u austrijskim zemljama iznosila je 91.861.000 forinti, a državni dug 572.044.000 forinti. ⁶Osim iscrpljujućih ratova koji su krajem XVIII veka dovelido novčane krize, udarna ekonomiju u Sremu dodatno su pospešile velike krize izazvane nerodicom,⁷ (ali i bolestima – epidemijama pošasnih razmera.⁸ Francuska revolucija 1789. godine, te ratovi sa Napoleonom tokom posledenije decenije XVIII veka izmenili su sliku Evrope.

3. NOVAC U OPTICAJU, MONETARNA POLITIKA I DRŽAVNI DUGOVI UXIX VEKU

Ratovi i prekrajanje državnih granica nastavljani su i tokom prve decenije XIX veka. Sa zauzećem stre, Dalmacije i krajeva južno od Save (današnja Hrvatska) Francuzi su uspostavili

² *Ibid.*

³ IAB-10- *Zemunski magistrat* - 1398-4-389

⁴ Taube F.V. (1998): 97

⁵ Kolar-Dimitrijević M. (2013):*Povijest novca u Hrvatskoj*, Zagreb, 56

⁶ Ilić Ž.T. (1955):*Građa iz zemunskih arhiva*, Knj.1, 1804-1808., Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 615-616

⁷ Момировић П. (1995):*Стари српски натписи и записи*, Књ. 2, Нови Сад, 40,123-124,127-128

⁸ *Ibid.*, 132-149

li svoju vladavinu. U osvojenim oblastima u opticaj su pustili francuski papirni i kovani novac. Sa zauzećem navedenog prostora Francuzisu 1809. godine prekinuli trgovački rečni i kopneni put koji je vodio od plodonosnih ravnica Srema i Banata ka italijanskom tržištu – trgovački put koji je povezivao Podunavlje sa Jadranom. U novonastalim okolnostima cesaro-kraljevski novac naglo je gubio na vrednosti, a zlato i srebro postaju tražena roba.

Tabela 1: Zlatni novac u opticaju prema vrednostina dan 1. X 1804. godine

Nazivnovca	Vrednostnovca
Seferin (austrijskizlatninovac)	23 pijastera
Danskidukat	5 forintiili 10 ¼ pijastera
Venecijanskidukat (cekin) { kovalaih Austrija do 1822. kao trgovačkinovac}	9 pijastera
Holandskidukat {austrijski, kovando 1875. kao trgovačkinovac}	8 ¼ pijastera
Cesarskidukat (austrijski)	8 pijastera
Fonduklidukat (turski, iz 18. veka)	8 ¼ pijastera
Stambolskidukat (turski)	6 pijastera
Misirskidukat (turski)	5 ¼ pijastera

Izvor:Autor, prema podacimaIlićŽ. T. (1955): 615-616

Tabela2 : Srebrni novacu opticaju i njegova vrednost u periodu 1804-1808. godine

Nazivnovca	Vrednostnovca
Rajanska forinta	60 krajcara (20 srebrnihgrošića ili 100 denaria)
Srebrnigrošić	3 krajcara (5 denaria)
Petak	5 krajcara ¹
Šestak	6 krajcara
Sedmak	7 krajcara
Osmak	8 krajcara
Desetak	10 krajcara
Dvanaestak	12 krajcara
Petnaestak	15 krajcara
Šesnaestak	16 krajcara
Sedamnaestak	17 krajcara
Dvadesetak (cvancik)	20 krajcara
Tridesetak (poluforinta)	30 krajcara
Talirterezijanskiilevantinski	2 forinte
Talirkrunski	1,5 forinte
Pijaster - turskigroš	40 para
1 forinta	1,5 pijastera (tuskihgroša)

Izvor:Autor, prema podacima Ilić Ž. T.,(1955): 616

Osim na bojištima sa kojih se uglavnom povlačila kao gubitnik, Austrija je na unutrašnjem planu doživljavala dramatične poremećaje. "Napoleon je od Beča zatražio ratnu odštetu od 40.000.000 franaka, a Austrija je pride 1805. godine izgubila Belgiju i Milano, Istru,

Veneciju, Dalmaciju i Boku Kotorsku, svo jadransko ostrvlje, zbog čega su prihodu 1806. godini u odnosu na prethodnu godinu bili manji za 32 %. U 1809. godini državni dug iznosi je 630.897.000 forinti, a državni prihodi iznosili su samo 31.092.000 forinti godišnje.⁹Iste godine Austrija se graničila sa Francuskom na reci Savi, kod Jasenovaca, a zbog gubitka prekosavskih krajeva (danas Hrvatska) državni prihodi Beča u 1810. godini smanjeni su na samo 26.148.000 forintigodišnje.”¹⁰ Stanje na području čitavog Austrijskog carstva pa tako i u Sremu bilo je loše. Inflatornirast cena gotovo sve robe bio je dinamičan, te je tako “jedanvo 1810. godine stajao 1.000 forinti, lakatsuk na 100 forinti, par čizama 80 forinti. Godine 1811. u prometu je bilo 1.060.798.753 forinti papirnog novca, i zbog te količine on je izgubio 80-90% svoje vrednosti.”¹¹ Početkom 1811. godine “kurs banknota bio je 13 puta manji, tj. 13 forinti u banknotama vredelo je samo 1 forintu u srebru. Tada je nastupilo bankrotstvo. Uredbom od 20.februara 1811.godine promenjene su u dotadašnje banknote za druge državne papirne novce, tj. šajne, tako da je 1 forinta šajna vredela 5 forinti u banknotama.”¹² Ovom uredbom je određeno da forinta šajne vrede kao konvencijski novac bečke vrednosti. Od sredine marta 1811.godine svi porezi i ostala davanja državi morali su se plaćati u novcu bečke vrednosti. Banko-cedulje (šajne) ostale su u opticaju do 31. januara 1812. godine, a do tada ih je stanovništvo moglo zamentiti novim ceduljama u odnosu na 5 banko-cedulja (šajni) za jednu otkupnu. Stare banko-cedulje proglašene su tako nevažećim, a stari bakrenjaci bili su povučeni. Jedna forinta u banko-ceduljama vredela je samo 12 umesto 60 krajcara. Od 1.februara 1812. godine otkupne cedulje su trebale postati jedino platežno sredstvo. Štampane su u apoenima 1,2,5,10,100 i 500 forintiu ukupnoj vrednosti 212.159.750 forinti, čime je raniji novac dodatno izgubio još 4/5 svoje vrednosti. Međutim, trebalo je osigurati konverziju otkupnih novčanica u metalnu monetu. Kako bi se pružila garancija za otkupne novčanice, finansijska uprava je predložila davanje državnih hipoteka uzakup. Po preporuci finansijskih savetnika car Franja I opteretio je hipotekama crkvenu imovinu na području Monarhije. Iz istih razloga car je 13. januara 1810. godine odredio da se prodaju zlatni i srebrni predmeti iz crkava i kapela. Monetarna politika znatno je kasnila zbog nesuglasica Dvorske komore i Kancelarije kao i otpora crkvenih ustanova.¹³

Ratovi sa Francuzima još nisu bili završeni. Nakon poraza Napoleona u Rusiji, Austrija se 1813. pridružila koaliciji Velike Britanije, Rusije i Pruske u borbi protiv Napoleona. Sremci –graničari su ponovo upućeni na bojište. Nastupile su godine ukrojima je Francuska počela da gubi osvojene teritorije. Međutim, monetarni problem Austrijskim zemljama nije bio rešen. “Bečka vlada je ukazom od 16. aprila 1813. izdala novi papirni novac u iznosu 45.000.000 forinti pod imenom ‘vađevina’. Bile su to anticipacijske cedulje - hartije od vrednosti u smislu državnih zapisa, koje su se trebale otplatiti tokom narednih dvadeset godina. Godišnje je trebalo biti isplaćivano 3.750.000 forinti, za čije pokriće je trebao poslužiti

⁹ Kolar-Dimitrijević M. (2013): 60-62

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*

¹² Ilić Ž.T. (1955): 615-616

¹³ Više v.: Kolar-Dimitrijević M. (2013):65-66

prihod od poreza na zemlju - zemljarina. Međutim, uvrlo kratkom vremenu su se ove 'vađevine' pokazale nedovoljnim, pa ih je tajno izdato još 100.000.000 forinti. Tajnog doštampavanja bilo je potom još u nekoliko navrata, tako da je na kraju 1816. godine anticipacijskih otkupnih novčanica bilo 470.000.000 forinti. Iako se zvanično nije znalo da je toliko novca u opticaju, njegova stvarna vrednost 1815. godine iznosila je 315.000.000 forinti."¹⁴ Na vrednost novca uticali su ratovi sa Francuzima. Tako je "7.marta 1815 godine 100 forinti. u srebru vredelo koliko i 272 forinti šajni, a kada narednog dana po Beču pronela vest da je Napoleon pobjegao sa Elbe, šajne (asignati) su palina 297 forinti a posle dva meseca na 398 forintiza 100 foriti u srebru."¹⁵

Austrija od 1816.godine popravlja svoje finansije. Novacu opticaju imao je vrednost koja je iznosila samo 20-30% nominalne vrednosti, pa se sa takvim novcem nije moglo trgovati. Represivna politika uništila je ekonomiju i vrednost novca, i mada je rat bio završen, standard ljudi se nije poboljšao a privreda nije imala snage za razvoj. Očekivanja da će novi papirni novac povećane vrednost i uhvatiti korak sa kovanim srebrnim novcem nije se ispunila, a nepoverenje zbog čestih izmena vrednosti i manipulacija papirnim novcem neprestano je raslo."¹⁶

Istorijska ves tiz 1817. godine svedoče da je na prostoru Srema u opticaju bilo i turskog i austrijskog novca. U sudskom procesu zemunski "trgovac Miloš Urošević i kupinovački trgovac Jovica Adamović poravnali su se tako da ovaj drugi plati prvom u roku od 3 meseca 5.276 pijastri duga kao i 197 forinti i 27 krajcara bečke vrednosti sudskih troškova."¹⁷

Nakon "Proleća naroda" – revolucija koje su se rasplamsale 1848. godine, slika Evrope se izmenila. Prostor Srema, Banata i Bačke uz rešenje nacionalnih pitanja, zahtevao je i bolji standard, veća politička prava, veću sigurnost. Kako je ovaj prostor bio podeljen na civilni i vojni deo, ova pitanja subila još složenija."¹⁸

Prinudni kurs novčanica – ažija, uveden je Vladinim cirkularom 22. maja 1848. godine, a koji praktično više nije bio ukinut do propasti Monarhije.¹⁹ Godine 1850. "250 forinta-šajni vredelo je 100 forinti u srebru. Tek od novembra 1858. godine uvedena je austrijska novčana vrednostpo kojoj je 1 forinta vredela 100 krajcara, 1 forintasrebra = 2,5 forinta-šajni, 100 forinti srebrnih = 105 forinti austrijske vrednosti; 100 forinta-šajna = 42 forinta austrijske vrednosti."²⁰ Period srebrne ažije 1848-1878. godine ispunjen je uzaludnim pokušajima da se sredi valutna situacija. Reforme preduzete 1855. godine, kao i reforme 1862/63 godine, nisu imale velikog uspeha.

Neracionalna monetarna politika monarhi je kroz neefikasne, čak i kroz pogrešno sprovedene mere, uočavala se i kroz odnos izdanih novčanica odstrane države (Staatsno-

¹⁴ *Ibid*, 67

¹⁵ Ilić Ž.T. (1955): 615-616

¹⁶ Kolar-Dimitrijević M. (2013): 73

¹⁷ IAB-10- *Zemunski magistrat* -2063-0-

¹⁸ Više v.: Gavrilović S. (1963):*Srem u revoluciji 1848-49*, SANU, Knj. 43, Beograd

¹⁹ Šrajgenberg A. (1952):*Kritike i prikazi: Hundert Jahre Österreichischer Wirtschaftsentwicklung Wien 1949*, Istorijiski časopis br. 3/1951-1952, 352-354

²⁰ Ilić Ž.T. (1955): 615-616

ten) i banaka (Banknoten), kao i kroz odnos papirnog novca i metalne monete. Uporedo sa opticajem banknota uperiodu 1849-1854. godine uprometu je bio i državni, samo papirni novac. Godine 1854. preduzete su mere usporazumusa Nacionalnom bankom radi otklanjanja raznolikosti papirnog novca u opticaju, a kako bi se povratilo poverenje u austrijsku valutu. Povlačenje državnih novčanica (Staatsnoten) i njihova razmena ubanknote značili su za bankunovu akumulaciju: do 2 oktobra 1855.godine predato joj je 18.000.000 forinti od sume dobije ne na carinama i 92.000.000 forinti od nacionalnog zajma koji je bio raspisan carskim patentnom 26.juna 1854. godine.Valutno-tehnički uspeh deflacione reforme iz 1862/63. koji je značio liberalnistatutza Nacionalnu banku isužavanje opticajnih sredstava, nije predstavljao nikakav uspeh u smislu dobijanja poleta za narodnu privredu. Kao što je to obično kod deflacije, povećanje vrednosti novčanica nije imalo za posledicu srazmerno sniženje cena i drugih tereta stanovništva. Reforma je bila praćena vrlo teškom depresijom. "Ukoliko je srebrna ažija opadala utoliko suteže pritiskali poreski tereti. Od 1866. opetse pojavljuje pored banknota itzv. državne novčanice (Staatsnoten), što je značilo novo obezvređenje austrijske valute. Odgovarajućim robnim prometom u toku privrednog poleta 1868-1873. poboljšana je prometna vrednost novca, ali je u opticajusamo državnih novčanica ostalo između 312-412 miliona forinti sve do 1892. kada je izvršena nova reforma."²¹

Do 1866. godine najveći problem predstavljali su državni dugovima, koji su se gomilali na sve strane. Krajem 1847. godine država je bila dužna Privilegovanoj austrijskoj nacionalno banci (osnovanoj 1816.) 47.000.000forinti, a 1855.godine dug je iznosio 260.000,000 forinti. Iste godine, sporazumom od 18. oktobra, radi namirenja duga, država je predala banci državna dobra uvrednosti od 156.000.000 forintina uživanje s'pravomna prodaju.²²

Uperiodu odkraja XVIII do sredine XIX veka kod Srpskih narodnih fondova u Karlovačkoj Mitropoliji, koji su najpre ustanovljeni radi osnivanja škola i pripomoći Srpskom narodu u Habzburškoj monarhiji, država, koja se upočetku energično protivila osnivanju Srpske narodne blagajne²³,potom se kodiste, preko Bečke i Ugarske dvorske komore javlja kao značajni poverilac. Srpski narodni fondovi i fondacije u navedenom periodu izuzetno dobro posluju.²⁴ Njima je upravljao mitropolit i narodni asistenti. Uvećavali su svoj kapital uglavnom preko davanja hipotekarnih zajmova, sa zakonskom kamatom od 6%. Država je zahvaljujući svojoj nadmoći, kod Srpskih narodnih fondova, na štetu samih fondova, (*Srpskog naroda – podvukla S.A.*), sredstva uzimala sa značajno manjom kamatnom stopom u odnosu na tada Zakonom propisanu. Od 1793. do 1837. godine iz Srpskih narodnih fondova i fondacija kreditirana je Habzburška država u ukupnom iznosu od 184.094 forinti 10 krajcara kroz više pojedinačnih zajmova, uz prosečnu kamatnu stopu od 2,33%.

Državni dugovi, "koji znače najpovoljniju priliku za stavljanje društvenog aparata pod vlast pojedinih kapitalista bili su stalni pratioci monarhije. Od 1848. do 1867. godine samo kamate i otplate iznosile su trećinu državnog rashoda. Da bi udovoljila svojim obavezama,

²¹ Šrajgenberg A. (1952): 352-353

²² *Ibid.*

²³ Šviker J.H. (1998):*Politička istorija Srba u Ugarskoj*, Novi Sad – Beograd, 86

²⁴ Više v.: Gavrilović S. (2009):*Studije iz privredne i društvene istorije Vojvodine i Slavonije od kraja XVIII do sredine XIX veka*, Novi Sad, 305-319

država je bila prisiljena da pored podizanja novih zajmova i zahvata u valutu prodaje državna dobra.

Tabela 3: Zajmovi države kod Srpskih narodnih fondova u period od 1793 do 1837. godine

KORISNIK ZAJMA	Godina uzimanja zajma	Iznos zajma (forinti)	Kamata %	DAVALAC ZAJMA
Bečka gradska banka	1800	23,100.00	2.50	Neprikosnovenifond
Bečka dvorska komora	1808	2,500.00	1.75	Neprikosnovenifond
Bečka dvorska komora	1810	200.00	2.25	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1794	24,400.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1798	10,500.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1800	10,000.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1805	5,500.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1806	5,000.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1797	4,000.00	1.50	Neprikosnovenifond
Ugarska dvorska komora	1811	513.00	1.50	Neprikosnovenifond
Bečka dvorska komora	1829	9,300.00	5	Klirikalniškolskifond
Državnidružničkifond	1829	43,600.00	5	Klirikalniškolskifond
Ugarska dvorska komora	1797	7,000.00	2.50	Klirikalniškolskifond
Ugarska dvorska komora	1795	5,800.00	2.50	Klirikalniškolskifond
Bečka dvorska komora	1799	6,000.00	2.50	Fondacija episkopa M. Putnika
Bečka dvorska komora	1804	1,000.00	2.50	Fondacija episkopa M. Putnika
Ugarska dvorska komora	1804	2,400.00	5.00	Fondacija Alumneuma (Blagodjejanija)
Ugarska dvorska komora	1799	8,000.00	2.50	Božičeva fondacija
Ugarska dvorska komora	1793	9,665.00	2.50	Depozitsrem-skihmanastira za zlato isrebro, koje sudalidržavi
Ugarska dvorska komora	1799	1,685.00	2.50	Fondacija milosrdnih priloga
Ugarska dvorska komora	1835	630.00	2.52	Fondacija milosrdnih priloga
Bečka dvorska komora	1835	448.00	1.75	Fondacija milosrdnih priloga
Ugarska dvorska komora	do 1837	2,853.10		Depozitna zlato isrebro raznihlica, datih crkvi ^{2*}

Izvor: Autor, prema podacima Gavrilović, (2009): 310-314

Od 1867. godine dugovisu u odnosu na tadašnji privredni rast bili u opadanju, ali je njihov apsolutni porast bio mnogo većinego ranije (uvećana je količina novca). Prilikom

rada državne komisije na unificiranju državnih dugova evidentirana je 101 vrsta dugova sa 107 pododeljaka, koji su glasili na 3 valute i imali 15 različitih kamatnih stopa, od 1 do 6%. Godine 1866. državni dug iznosio je 2.692.067.000 forinti,²⁵ a u 1874. godini ukupni državni dug iznosio je 2.605.000.000 forinti.²⁶ Državni dugovi, nestabilna finansijska i monetarna politika, posle Austro-Ugarske a potom Ugarsko-Hrvatske nagodbe (1867-9.) kulminiraju nepoverenjem, suprotstavljenim političkim stavovima i realnim, finansijskim interesima Austrije i Ugarske kao državotvornih partnera. Ekonomska kriza tada u fokus stavlja prirodni resurs ogromne materijalne vrednosti – šume u Sremuna prostoru Vojne granice, na koje je formalno pravo i odlučivanje o eksploataciji imala Austrija, pošto je teritorija Vojne granice bila u njenom sastavu. Uvidevši da može ostati bez udela nad ovim prirodnim resursom koji je imao izuzetno visoku finansijsku vrednost, Ugarska ulaže značajne napore u cilju ukidanja Vojne granice kao sistema, čime bi bila ukinuta dominacija Austrije na ovom prostoru. "Austrijski parlament 27.3.1871. na svojoj sednici povodom raznih smanjenja i povećanja kvota plaćanja unutar dvojne Monarhije konačno predaje Vojnu granicu Ugarskoj. Granica je tako definitivno ukinuta 8. 8. 1873. godine."²⁷

Nakon pada cene srebra na svetskom tržištu, od 1870, usledio je period kada je postalo rentabilno kupovanje srebra u inostranstvu i kovanje uzemlji. Kovanje novca dozvoljeno je privatnicima. U periodu 1873-1876. godine u opticaju je bilo 8.500.000 forinti, a godine 1879. u opticaju je bilo 64.500.000 forinti. Da bi se sprečilo dalje pogoršanje kursa forinti u odnosu na valute zemalja sa zlatnom podlogom, 1879. godine zabranjeno je kovanje srebra privatnicima. U periodu od 1866-1887, koji karakteriše rast zlatne ažijske, Monarhija sa dva centra zauzela je dva oprečna stava. Ugarska u kojoj su dominirali veletrgovci žitom i veleposednici, kao pretežno agrarna zemlja bila je za vreme rastuće zlatne ažijske u odnosu na inostranstvo saglasna sa tim stanjem, jer je ono značilo povećanje eksporta žita. Austrija u kojoj preovladavaju industrijalci, suprotno Ugarskoj, tražila je da se izvrši valutna reforma. Kada je zlatna ažijska od 1888. počela da pada, pogodila je baš one kojisu od porasta imali i koristi. Ugarsko ministarstvo finansija počelo je 1890. da kupuje zlato imenja stav prema novčanoj politici. Godine 1892. u Austrougarskoj je prihvaćen zlatni standard. Uvedena je nova valuta kruna (Nemački)/ korona (Mađarski). Kruna se delila na stotideo koji se zvao heler (Nemački.) ili filer (Mađarski), a kod Srba u Sremu - filir. Odnos nove valute – krune u odnosu na prethodu – forintu bio je 2 krune = 1 forinta. Forinta, na srebrnoj bazi valute, od 1900. godine povučena je iz opticaja, kada je kruna postala jedina važeća valuta u carevini. Valutna reforma 1892. donela je realno određivanje odnosa između dotadašnjeg papirnog novca i nove zlatne krune, kao i uspešnu kupovinu zlatne rezerve. Međutim, usledile su i negativne posledice nove ažijske 1892-1894. godine izazvane svetskom kreditnom krizom, depresijom koja je vladala još od 1873. i trajala sve do 1896. godine. Sa ciljem prevazilaženja platno-bilansnih poteškoća u nastojanju da akumulira gotovinu, na prelasku XIX u XX vek država pokreće (ras)prodaju zemljišnog resursa koji je u Zemljišne knjige uveden u njeno

²⁵ Šrajgenberg A. (1952): 354

²⁶ Matković P. (1874): *Nacrt Austro-Ugarske monarhije*, Zagreb, 69-70

²⁷ Čosić I. (1997): *Slavonska vojna krajina i selo Strošinci kao njen dio*, Hrašće časopis za književnost, umjetnost, kulturu i povijest, Drenovci, br. 7-8/1997, 62-63

vlasništvo.²⁸ U ulozi kupaca obrelo se uglavnom domicijalno stanovništvo onih katastarskih opština gde su prodaje državnog zemljišta sprovedene.²⁹

4. Od početka XX veka do 1920. godine

Finansijska kriza 1905-1907. godine prekida kratkotrajnu konjukturu, a potom pad deviznih rezervi 1912-1913. godine najviše pogađa neposredne proizvođače i široke mase potrošača, kojima je svaka promena u vrednosti novca "kao prometnog sredstva za reprodukciju života, a ne kapitala, značila ugrožavanje golog opstanka."³⁰ Tokom 1913. godine zbog epidemilološke situacije usled izbijanja kolere, svi sajmovi i sva trgovišta u Sremu bili su preko 6 meseci zatvoreni, što se direktno odrazilo na ekonomiju stanovništva.³¹ Veliki rat, naročito u periodu od decembra 1914. do maja 1916. godine kada je svo Srpsko stanovništvo iz jugoistočnog Srema po nalogu Austrougarskih vojnih vlasni internirano u Slavoniju, kao i na ostalim srpskim prostorima donosi totalni krah ekonomije, i uopšte, životnih prilika.³² Nakon svršetka rata, 1918. godine na području novoosnovane Kraljevine SHS, u delovima koji su se Kraljevini pridružili kao krajevi bivše Austrougarske, valuta kruna je bila prihvaćena kao kruna Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona je zamenjena 1920. godine dinarom u odnosu 1 dinar : 4 krune.

5. ZAKLJUČAK

Bez obzira što istorijska literatura uglavno favorizuje Habzbušku, potom Austrougarsku monarhiju kao uređenu državu, posebno u pogledu zakonodavstva i načinima sprovođenja pozitivnog prava, u pogledu na vođenu ekonomsku politiku, naročito kada je reč o monetarnoj politici, Monarhija nije pokazala posebne rezultate i ne može se smatrati uspešnom. Državni dugovi, nestabilan kurs novca u opticaju urušavali su iznutra ovo moćno carstvo. Novac koji je od sredine XVIII veka do 1920. godine bio u opticaju u više navrata obezvređivan je inflacijom uzrokovanom različitim razlozima i kao takav nije bio pogodno sredstvo za akumulaciju kapitala. Stoga ne iznenađuje što su Sremci umesto gotovine koristili druge načine da stečeni imetak sačuvaju. Naročito na prelazu XIX u XX vek, kada stanovništvo Srema višak vrednosti ne čuva u novcu, već ga transformiše u nekretnine, bilo u građevinske objekte ili zemljišni resurs, o čemu, naročito za prostor istočnog Srema, obilato svedoče Zemljišne knjige koje se danas čuvaju u Istorijskom arhivu Beograda.

LITERATURA

- Алексић С. (2018): *Илијина прича*, Нови Сад
- Gavrilović S. (1963): *Srem u revoluciji 1848-49*, SANU, Knj. 43, Beograd

²⁸ IAB – 2140 – *Boljevci – ZKUL 205 – Erar kraiški zemaljski*

²⁹ IAB-2140-*Zemljišne knjige*: Batajnica, Bežanija, Bečmen, Boljevci, Dobanovci, Zemun, Jakovo, Petrovčić, Progar, Surčin, Ugrinovci

³⁰ Šrajgenberg A. (1952):353

³¹ *Izveštaj o stanju Županije Srijemske za upravnu 1913. godinu*, Vukovar 1914.

³² Više v.: Алексић С. (2018): *Илијина прича*, Нови Сад

- Gavrilović S. (2009): *Studije iz privredne i društvene istorije Vojvodine i Slavonije od kraja XVIII do sredine XIX veka*, Novi Sad
- *Izveštaj o stanju Županije Srijemske za upravnu 1913. godinu*, Vukovar 1914.
- Ilić Ž.T. (1955): *Građa iz zemunskih arhiva*, Knj.1, 1804-1808., IAB, Beograd
- Kolar-Dimitrijević M. (2013): *Povijest novca u Hrvatskoj*, Zagreb
- Matković P. (1874): *Nacrt Austro-Ugarske monarhije*, Zagreb
- Момировић П. (1995): *Стару српски натписи и записи*, Књ.2, Нови Сад
- Taube F.V. (1998): *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srema*, N. Sad
- Ćosić I. (1997): *Slavonska vojna krajina i selo Strošinci kao njen dio*, Hrašće časopis za književnost, umjetnost, kulturu i povijest, Drenovci, br. 7-8/1997, 62-63
- Šviker J.H. (1998): *Politička istorija Srba u Ugarskoj*, Novi Sad – Beograd
- Šrajgenberg A. (1952): *Kritike i prikazi: Hundert Jahre Österreichischer Wirtschaftsentwicklung Wien 1949*, Istorijски časopis br. 3/1951-1952, 352-354

Arhivska građa – Istorijски arhiv Beograda

- IAB-10- *Zemunski magistrat* - 1398-4-389
- IAB -10- *Zemunski magistrat* -2063-0-
- IAB -2140-*Zemljišne knjige: Batajnica, Bežanija, Bečmen, Boljevci, Dobanovci, Zemun, Jakovo, Petrovčić, Progar, Surčin, Ugrinovci*
- IAB – 2140 – *Zemljišne knjige: Boljevci – ZKUL 205 – ”Erar kraiški zemaljski”*

Snežana Aleksić

336.74(497.113)“17/1918”
336.748(436-89)“17/1918”
DOI: 10.5937/MegRev2203215A
Primljen 29.12.2021.
Odobren 04.02.2022.
Pregledni naučni rad

**MONEY IN CIRCULATION, MONETARY POLICY
AND GOVERNMENT DEBT IN SREM FROM THE MIDDLE
OF THE 18TH CENTURY TO THE ACCESSION
TO THE KINGDOM OF SCS**

Summary: *The material condition of Serbs in Srem in the period from the 18th century until the annexation of Croats and Slovenes to the Kingdom of Serbs in our country has not been much researched and discussed. In the time scope of this work, Srem was an integral part of first the Habsburg, then the Austro-Hungarian monarchy. As economic circumstances are closely related to the economic policy of the state, this paper seeks to identify and explain the key events that influenced monetary policy, money in circulation, as well as government debts that burdened every inhabitant of the Monarchy. Therefore, the aim of this paper is to deepen the knowledge of economic circumstances that were commonplace of the Serbian Diaspora in Srem from the middle of the 18th century until the accession to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in order to understand known historical events from an economic perspective.*

Keywords: *Srem, money in circulation, government debts, forints, silver, gold*